

УДК 159.9:34.096

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Козлова А.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
ТОВ «Видавнича група «Шкільний світ»

У статті розкрито актуальність використання спеціальних психологічних знань у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх жертв насильства. Розкрито необхідність створення центрів психологічного супроводження кримінальних проваджень. Розкрито основну концепцію створення єдиної системи психологічного супроводження кримінальних проваджень на основі чинного законодавства. Здійснено теоретичний аналіз закордонного досвіду щодо забезпечення прав і свобод дитини, яка стала учасником кримінального провадження.

Ключові слова: жертва насильства, інтерв'ю, кримінальний процес, психолог-спеціаліст, психологія жертви, реформи.

Постановка проблеми. Сучасні реформи систем забезпечення справедливого суду та досудового слідства ще не досягли етапу своєї досконалості. Значні ресурси використовує держава для забезпечення прав дитини, яка стала учасником кримінального провадження, але на

жаль, цього недостатньо для того щоб максимально забезпечити досудове та судове слідство усім необхідним.

В основі процесу лежить не тільки забезпечення участю адвоката для об'єктивного розслідування, а й повинно мати місце участь психолога

у певних слідчих та судових дій як цілеспрямоване психологічне забезпечення.

Відтак, кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) визначає наступні форми залучення психолога до кримінального провадження: експерт (ст. 69 КПК), спеціаліст (ст. 71 КПК), допит малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК), участь психолога у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 227 КПК) [1]. Виходячи із позицій чинного законодавства за зверненням учасників кримінального процесу, психолог може приймати участь у будь-якій слідчій дії. Але, незважаючи на це алгоритмів залучення психологів та вимог до самих спеціалістів не існує, тим самим визначаючи свою актуальність невирішеної проблеми.

За кордоном дана проблематика віднаходить своє рішення створенням інституту судової психології, що включає в себе не тільки арсенал психологів-експертів, а й психологів-спеціалістів, які у свою чергу мають відповідні кваліфікаційні навички та не виникає сумнівів щодо їх незалежності та об'єктивності. В свою чергу інститути судової психології об'єднують органи слідства, прокуратури та суду, які забезпечують об'єктивність своїх дій та забезпечують рівність прав кожного учасника процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вбачаючи зміни законодавства України науковці роблять акцент саме на залученні психолога-спеціаліста до окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема Охріменко І.М. зазначає, що часто виникають ситуації коли досудове слідство хибно тлумачить поведінку учасників кримінального процесу, що в подальшому унеможлиблює правильному розумінню подій, які сталися. Проблемами використання психологічної експертизи окреслювали вітчизняні науковці, такі як: Андреева Л.А., Васильєв В.Л., Гончаренко В.Г., Коновалова В.О., Костицький М.В., Котов Д.П., Коченов М.М., Кудрявцев Й.А., Нор В.Т., Реан А.А., Сафуанов Ф.С., Сітковська О.Д., Шипшин С.С., Шиханцев Г.Г. Відображення проблем психологічного супроводження дітей у кримінальному процесі досліджували російські вчені: Колосова Е.В., Нуцкова Е.В., Михайлова Ю.А., Сахнова Т.В., Чупров Л.Ф., Шеремета О.Л.

Проблемами оцінки валідності тверджень свідків, підозрюваних та потерпілих в більшості, займалися закордонні науковці. Зокрема, оцінкою показань неповнолітніх жертв насильства займався німецький судовий психолог Удо Ундойч, який розробив методику інтерв'ювання та методи оцінки достовірності показань.

Найбільш значимими сьогодні методами психологічного інтерв'ювання показів розробляли американські, німецькі та ізраїльські спеціалісти, зокрема: Джонсон М., Рейд К., Сапір А., Рейд Д., Морган Р., Гордон Н., Фрай О.

Незважаючи на існуючі розробки забезпечення об'єктивного розслідування щодо неповнолітніх жертв насильства Україна ще не досягла того рівня використання психологічних знань і можливостей у кримінальному процесі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Головною проблемою справедливого та об'єктивного суду за участі неповнолітніх жертв насильства є використання

психологічних знань. Але психологічні знання потребують не тільки уніфікації певних проблематик, а й розроблених алгоритмів роботи, таким чином, щоб вони були універсальними незалежно від віку, статі та індивідуально-психологічних особливостей неповнолітніх.

Мета статті. Аналізуючи концепцію реалізації справедливого суду щодо проваджень де жертвами стали неповнолітні метою нашої статті є аналіз та можливості впровадження психологічного супроводження кримінальних проваджень. За відсутністю повного уявлення про специфіку і технології процедури такого супроводу її необхідно детально розробити та описати. В даній статті зроблено спробу висвітлення практичного значення, виходячи з позиції затребуваності та організаційні заходи, які необхідно здійснити для створення функціонального психологічного супроводження.

Виклад основного матеріалу. Розуміння процесуального значення психологічного супроводження вимагає чіткого розуміння категоріальних понять. Так, участь психолога в слідчо-судових заходах в кримінальному судочинстві навряд можна вважати психологічною допомогою, хоча елемент допомоги, звичайно, є присутнім і має велике значення. Присутність психолога поруч з дитиною під час здійснення процесуальних дій – це «психологічний супровід» неповнолітнього в прямому сенсі.

Поняття «супровід» етимологічно в своєму походженні пов'язано зі словом «супроводжувати», яке, має кілька змістовних трактувань, але узагальнюючи існуючі трактування, в тому числі і закріплені в різних правових джерелах, можна визначити, що «супровід» як процес дії, який супроводжує будь-яке явище, подію, навколо якого вибудовується діяльність людини [5].

Тобто, психолог включений в спільну діяльність з іншими учасниками кримінально-процесуальних відносин, де його завданням є супроводження дитини під час здійснення процесуальних дій. Тому психологічне супроводження здійснюється шляхом взаємодії психолога з іншими учасниками кримінального провадження.

Для дитини це, в першу чергу, психологічна допомога направлена на можливість впоратися зі складною ситуацією, адже за своєю сутністю не тільки сама кримінальна ситуація стає психотравмуючою, а й сам кримінальний процес може травмувати дитину через постійну необхідність дитині розповідати про обставини події.

З іншого боку, психолог виступає фахівцем, який контролює гуманність процесуальних дій, в якому бере участь дитина. З метою отримання більш конкретної інформації, задає уточнюючі запитання дитині, коли розуміє, що дитина не розкрила достатньо свої висловлювання. Тобто, психолог не виступає тлумачем слів дитини, а дає можливість їй самим в повному обсязі дати пояснення своїм словам, допомагає активувати її пам'ять і запустити відтворення необхідних образів, «відбитків» подій. Тим самим унеможлиблює по сторонній вплив (батьків, адвоката, слідчого) на відтворення інформації.

На жаль, залучення психолога до кримінального провадження здійснюється таким чином, що на кожну слідчу дію може бути присутні різні психологи. З точки зору встановлення довірчих від-

носин, надання коректної психологічної допомоги дитини, необхідно, щоб один і той самий психолог приймав участь у всіх досудових та судових діях.

Окрім того, чинним законодавством психолог-спеціаліст може здійснювати оцінку валідності повідомляємої інформації дитиною, та надавати письмові висновки щодо отриманих результатів (ст. 71 КПК).

Незважаючи на те, що такі висновки не являються самостійною формою доказів, як наприклад, висновок експерта (ст. 101 КПК), який на законодавчому рівні визначається як самостійний доказ, все одно існує можливість залучення їх у якості доказів. Це реалізується шляхом відповідного оформлення висновку як документу, що несе у собі фактичні дані отримані у порядку, встановленому КПК України (ст. 86 КПК), що в подальшому визначається, як доказ (ст. 84 КПК) [1].

Виходячи із чинних законодавством норм можна визначити, що можливості залучення психолога-спеціаліста до кримінального процесу набагато значущі, ніж може здаватись на перший погляд. Звідси випливає, що психолог може значно впливати на перебіг досудового та судового розслідування.

На етапі досудового провадження слідчий або прокурор часто залучають психолога, при цьому функція психолога зводиться до простого спостереження за процесом допиту. Підготовка допиту, визначення кола запитань займається слідчий, який не завжди має достатні знання з вікової психології, володіє навичками спілкування з дітьми і ставить перед собою завдання мінімізувати травматизацію дитини» [2].

Важливо не тільки оцінити здатність розуміння дитиною поставлених слідчим запитань, але і запобігти психологічному тиску і здійсненню недопущення некоректних запитань, які можуть: а) не відповідати суті обставин по справі; б) мають незрозумілу постановку; в) може дискредитувати дитину, через незрозуміння поставленого запитання (наприклад, дитина через певні індивідуально-психологічні особливості не мають відповіді на запитання, починає фантазувати і відповідає лише через те, що має надати чітку відповідь слідчому).

Дитина повинна увійти до кабінету слідчого (прокурора) і вийти з нього тільки з тією інформацією, яку вона має, – мінімізація впливу слідчого (слідчої версії), адвоката або батьків на дитину. З цією метою кожне із запитань повинен оцінити психолог. Сьогодні така позиція невідома жодним із нормативноправовим актом, а отже, залишається на розсуд слідчого.

Таким чином, необхідно означити яким чином має здійснюватись психологічне супроводження кримінальних проваджень у яких жертвами стали неповнолітні.

Спершу необхідно визначити вимоги до самого спеціаліста. Існуюча кількість напрямів психології дає можливість визначити, що далеко не кожна спеціалізація дає змогу психологу працювати в рамках кримінального провадження. Головною спеціалізацією виступає саме «Юридична психологія», яка включає в себе все необхідні знання. Класичні правоохоронні Вищі випускають здебільшого спеціалістів за спеціальністю «Юридична психологія» з метою їх подальшої роботи у підрозділах право-

охоронних органах, де основними функціональними обов'язками психологів є саме психологічне супроводження особового складу. Хоча такі спеціалісти і можуть приймати участь у кримінальних провадженнях, через брак часу і можливостей їхня участь унеможливується. Отже, виникає питання про створення окремих центрів підвищення/перекваліфікації спеціалістів.

Спеціаліст-психолог, який забезпечує психологічне супроводження кримінального провадження повинен мати час та можливість бути присутнім та приймати активну участь у розслідуванні за викликом відповідних органів.

Для кращого розуміння, що має включати в себе психологічне супроводження кримінальних проваджень, де жертвами стали неповнолітні особи розглянемо особливості кримінального процесу та його компоненти (види слідчих дій), до яких відносяться: допит, слідчий експеримент, впізнання та освідчування особи.

Допит є невід'ємною частиною процесуальних дій досудового і судового розслідування. В основі процесу допиту лежить ряд психологічних особливостей, які зумовлені процесуальним порядком його проведення, а також правовими наслідками, які пов'язані із результатами досудового розслідування. Допит прийнято поділяти на декілька стадій – підготовчу, початкову, стадію вільної розповіді, деталізуючи та заключну.

Підготовчий етап включає в себе збір інформації про обставини та учасників події. Слідчий збирає характеризуючі матеріали на дитину, її сім'ю, стан здоров'я та інші значимі факти.

На початковій стадії слідчий встановлює психологічний контакт з дитиною, визначає її психологічний стан, та можливість давати покази, пояснює її права та мету проведення допиту.

Стадія вільної розповіді – для більшості учасників процесу – це є звичайна процедура, яка дає змогу краще зрозуміти обставини події. Але для психолога ця стадія є найбільш інформативною з точки зору оцінки щирості повідомляємої інформації. Стадія вільної розповіді не завжди присутня у допиті, так як допитуваний має право самому обирати зручний/комфортний спосіб повідомлення володіючою інформацією. Так, допитуваний може написати на папері обставини події, а може скористатись методом «запитання-відповідь».

Найменш ефективним, з точки зору психодіагностики, для психолога є методика «запитання-відповідь», адже в такому випадку складно оцінити перебіг та об'єм подій, який може відтворити допитуваний.

Але в практичній діяльності ювенальних слідчих, діти – жертви насильства обирають метод вільної розповіді. Єдина проблема, яка виникає під час допиту – це втручання батьків у розповідь, та некоректність деяких запитань з боку слідчих (навідні запитання, або запитання з варіантами відповіді).

Деталізуючи стадія полягає у деталізації сумнівних моментів у розповіді дитини, заповненні прогалин вільної розповіді, уточненні деяких висловлювань. Саме на цій стадії психолог має приймати активну участь з метою отримання цінної для слідства інформації. Інколи додаткові запитання від психолога можуть впливати на саму кваліфікацію злочину.

Заклучна стадія включає в себе фіксацію отриманих показань, підписання всіма учасниками допиту протоколу.

Слідчий експеримент психологічною основою якого зумовлено тим, що він становить собою типовий зразок реального динамічного моделювання обставин події або її окремих фрагментів дає змогу не тільки зрозуміти перебіг подій, а й зрозуміти наскільки повідомляема інформація є надійною [4, с. 323].

Головна мета залучення психолога до слідчого експерименту – це встановлення щирості повідомляємої інформації та унеможливлення впливу з боку слідства, батьків або адвоката. Аналізуючи процес відтворення подій дитина починає переживати всі події і саме психолог може вплинути на недопущення психотравматизації дитини.

Впізнання. Дослідники зазначають, що пред'явлення для впізнання у психологічному аспекті складається із двох стадій: підготовчої та основної (розпізнання) [6, с. 394]. Підготовча стадія пред'явлення для впізнання передбачає обов'язків попередній допит про обставини, умови за яких впізнаючий раніше сприймав об'єкт, та про особливості, ознаки, прикмети, за якими він може його впізнати.

До факторів, які впливають на правильність та повноту сприйняття відносяться: суб'єктивні та об'єктивні фактори, час, що пройшов з моменту сприйняття, характеристика пам'яті та вік впізнаючої особи, сила враження та частота пригадування образів об'єктів. Всі ці фактори може визначити психолог, як на допиті, так і на інших процесуальних діях.

Друга стадія пред'явлення для впізнання характеризується особливостями проведення. Розрізняють два види впізнання: симультанне і сукцесивне.

Симультанне – полягає у тому, що процес розпізнання відбувається одразу, внаслідок співпадіння образу, який є у пам'яті людини. Сукцесивне – відбувається шляхом послідовного співставлення ознак, які пред'явлені для впізнання [3, с. 187].

Отже, в основі вищевказаних видах впізнання лежать особливості сприйняття: симулятивна – синтетична, а сукцесивна – аналітична. Дані форми тісно взаємодіють з процесом допиту, а отже якщо після допиту слідує проведення впізнання, то психолог вже може надавати конкретні рекомендації щодо ефективного проведення впізнання.

Висновки та пропозиції. Вдосконалення системи захисту прав дитини та справедливого суду стає неможливою без участі психолога. Чинні законодавчі акти України цілковито не відображають реальні можливості участі психолога у кримінальних провадженнях. Але при цьому це не суперечить створенню єдиної системи психологічного супроводження дітей, які стали жертвами насильства у кримінальних провадженнях. Наші пропозиції щодо вирішення даної проблеми полягають у створенні центру психологічного супроводження кримінальних проваджень. Даний центр зможе об'єднати правоохоронні органи, прокуратуру, судову систему та адвокатів. Тим самим забезпечить неповнолітній жертві насильства не піддаватись впливу повторної психотравматизації. Створення такого центру вимагає не тільки означення на законодавчому рівні, а й алгоритмів роботи психолога у конкретних злочинах.

Список літератури:

1. Україна. Закони. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 12 трав. 2018 р. : (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2018. – 408 с. – (Кодекси України).
2. Нуцкова Е.В. Сопровождение психологом несовершеннолетних – жертв сексуального насилия // PsyJournals.ru, 2012. – Портал психологических изданий [Электронный ресурс]. URL: <http://psyjournals.ru/kochteniyal/issue/55254.shtml> (дата звернення 17.07.2018).
3. Основи загальної та юридичної психології: Курс лекцій. Навч. посібн. / Н.Р. Бабечко, В.П. Бойко, І.В. Жолнович, І.І. Когутич; ред. В.Т. Нора. – К.: Алетра; ЦУЛ, 2016. – 224 с.
4. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 350 с.
5. Чупров Л.Ф. Психологическое сопровождение детей: дознание, судебная экспертиза, суд. URL: <https://psy.su/feed/6143/> (дата звернення 17.07.2018).
6. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология: [учебник] / Ю.В. Чуфаровский. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Проспект, 2004. – 472 с.

Козлова А.Г.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко;
ООО «Издательская группа «Школьный мир»

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ УГОЛОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВ, КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЪЕКТИВНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

В статье раскрыты актуальность использования специальных психологических знаний в уголовных процессах в отношении несовершеннолетних жертв насилия. Раскрыта необходимость создания центров психологического сопровождения уголовных производств. Раскрыта основную концепцию создания единой системы психологического сопровождения уголовных производств на основе действующего законодательства. Осуществлен теоретический анализ зарубежного опыта по обеспечению прав и свобод ребенка, который стал участником уголовного производства.

Ключевые слова: жертва насилия, интервью, уголовный процесс, психолог-специалист, психология жертвы, реформы.

Kozlova A.G.

Taras Shevchenko National University of Kyiv;
«Publishing group «School World» Ltd.

PSYCHOLOGICAL ADMINISTRATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS, AS AN EFFECTIVE METHOD OF PROTECTING OBJECTIVE INVESTIGATION

Summary

The article shows the relevance of using special psychological knowledge in criminal proceedings against juvenile victims. Reveals the need to create the establish centers, for psychological support criminal proceedings. Described the basic concept of a unified system of psychological support criminal proceedings witch based on the existing legislation. A theoretical analysis of foreign experience in the field of ensuring the rights and freedoms of the child, who became a participant in the criminal proceedings, was carried out.

Keywords: victim of violence, interview, criminal process, psychologist-specialist, psychology of the victim, reform.